

Tapodi Zsuzsanna Mónika

∴ Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda
∴ tapodizsu@yahoo.com

IMAGOLÓGIA – EGY ŐSI GYAKORLAT MEGÚJULÓ MEGKÖZELÍTÉSBEN

Imagology – An Ancient Practice Viewed from a New Aspect

Az imagológia egy olyan interdiszciplináris kutatási terület, amely nélkülözhetetlen a multikulturális közegben élők számára. A Másikról alkotott mentális kép, amely szoros összefüggésben áll az önmagunkról (mint egyénről vagy csoportról) alkotott képpel, a közbeszédben, a média szövegeiben, a politikai diskurzusokban vagy a művészeti alkotásokban manifesztálódva kihatással van mindennapjainkra.

Kulcsszavak: Másság, imagológia, autosztereotípiá, heterosztereotípiá, etnocentrizmus

Nárcisszosz mítosza vagy Ödipuszé, Apollón templomának felirata Delphoi-ban az önmegismerés fontosságára figyelmeztet. Önmagunkat azonban csak másokkal összevetve tudjuk meghatározni. Az, hogy a Másikról (egyénről vagy közösségről) milyen kép él bennünk, szorosan összefügg az önmagunkról és saját csoportunkról alkotott képpel. Hérodotosz Egyiptom-leírása nemcsak a földrajz-, vallás- és néprajztudománynak az őse, kiindulópontként szolgálhat az imagológiai kutatások számára is.

Az imagológia a kultúratudományok azon szelete, amelynek célja a máságról, a mellettünk élő Másikról alkotott képek tanulmányozása. Bár az összehasonlító irodalom részdiszciplínája, az imagológia szoros kapcsolatban áll az antropológiával, és mivel a máság-kép összefügg az identitás kérdéskörével, az egyén lélektanával és a szociálpszichológiával is, de konklúzióit nem nélkülözheti a politológia sem. A vizsgálódásoknak textuális, intertextuális és kontextusokra figyelő aspektusai vannak.

A huszadik század első felében az imagológiai kutatásokban az irodalmi szövegek vizsgálata állt a középpontban, ezek nemzetkarakteriológiai vonatkozásait írták le a kutatók. A második világháborút követően a politikai-ideológiai értelmezések domináltak. A hatvanas években bekövetkezett irodalomelméleti fölpezsdülés, a történetiség háttérbe szorításával az imagológiai kutatásokról is más területek felé fordította a figyelmet. Napjainkra azonban az ön- és máságképek természete, struktúrája, tipológiája, ezek létrehozásának retorikája újra a kutatások homlokterébe került.

Romániai magyarokként, tehát közvetlenül érintettek lévén, a Sapientia EMTE Humántudományok Tanszékének munkatársai több ilyen témájú konferenciát szerveztek (Csíkszereda 2005, 2007, 2009, 2011). Magyar és nemzetközi fórumokon tartott előadásokban is, pl. Bukarestben (2008, 2009), Komáromban (2011) olyan kérdésköröket vitattak meg, mint: imagológia és kultúráköziség, imagológia és válságtudat, nemzeti mítoszok átalakulása, önmítoszok és torz nemzetképek, sztereotípiák, Kelet és Nyugat egymásról alkotott képe, nemzetkép-formálás a médiában, nemzetkép-formálás filmen, önkép és másság-kép az oktatásban. A 2007-es és 2009-es csíkszeredai konferenciák, melyek kétnyelvűek voltak, kimondottan az irodalommal és folklórral foglalkoztak, a résztvevők a románokról alkotott képét vizsgálták a magyar irodalomban és a magyarok megjelenését a román szépirodalmi művekben. A 2005-ös és 2011-es többnyelvű, nemzetközi rendezvények a közösség és idegenek viszonyát, az identitásformálás kérdéseit járták körül, az idei tudományos ülésszak a film, a média és a világháló szerepét is vizsgálta a másságkép-alakításban. Kiemelt szerep jutott a sztereotípiák vizsgálatának (megjelenésük, változásuk, megerősítésük vagy elutasításuk módja és célja).

A sztereotípiák eredetileg egy nyomdatechnikában használatos öntött matricát jelentett, mely egy modell alapján több másolat elkészítését tette lehetővé. Ez a jelentés ma már alig használatos, de ebből alakult ki a szó mai elsődleges jelentése. Walter Lipmann újságíró 1922-ben megjelent *Public Opinion* című könyvében alkalmazta a kifejezést annak érzékeltetésére, ahogyan a társadalom kategorizálja tagjait – „megbélyegezve” őket bizonyos jellemvonásokkal. Valószínűleg ebből a jelentésváltozásból származik a szó manapság is pejoratív árnyalata, mely szerint a sztereotíp: „állandóan ismétlődő, elkoptatott (pl. kifejezés)”, a sztereotípiák pedig „merev egyformaság, gépiesség, változatlan ismétlődés.” (Lásd a Magyar értelmező kéziszótár vagy az Idegen szavak szótára vonatkozó szócikkeit.)

Lipmann a sztereotípiák négy aspektusát azonosította, azt állítva, hogy:

1. Egyszerűek: egyszerűbbek, mint a valóság, egy-két mondatban összefoglalhatóak.
2. Másodkézből sajátíthatók el: az emberek inkább kulturális mediátorok (közvetítők) révén szerzik be ismereteiket, mint saját tapasztalataik alapján.
3. Hibásak: mindenik sztereotípiák hamis. Egyesek hamisabbak, mint mások, és egyesek kevésbé ártalmasak, mint mások. Tulajdonképpen olyan próbálkozások, melyek azt állítják, hogy minden egyes, csoporthoz tartozó emberi lény bizonyos közös tulajdonsággal rendelkezik. Mivel az egyén alapvetően különbözik más egyénektől, a sztereotípiák logikai képtelenségek.
4. Ellenállnak a változásnak: több évtized után is, a régi sztereotípiák még mindig színesítik a valóságról alkotott képünket (idézi AJTONY 2011: 19).

Mindezen megállapítások ellenére, a sztereotípiákra alapozó gondolkodásban semmi rossz nincs, az emberi kulturális szellem természetes funkciója, és ezért önmagában morálisan semleges. Mindenik kultúra megpróbálja ugyanis egyszerűsíteni a komplex valóságot, hogy jobban meghatározhassa, melyik a legjobb viselkedési forma az adott helyzetben.

Ugyanerre a következtetésre jut Gadamer is, aki hermeneutikai szempontból közelíti meg a kérdést, és nem sztereotípiákról, hanem előítéletről beszél. Szerinte „[a]z előítélet magában véve olyan ítélet, melyet az összes tárgyilag meghatározó mozzanat végérvényes ellenőrzése előtt hozunk. A jogszolgáltatás eljárásában *előítélet*nek nevezzük azt az előzetes jogi döntést, melyre a volta-képpen végső ítélet megszületése előtt kerül sor. Persze annak számára, aki körül a jogi vita folyik, az esélyek csökkenését jelenti a vele szemben táplált előítélet” (GADAMER 1984: 194). Gadamer megkülönböztet emberi tekintélyből és az elhamarkodásból eredő előítéleteket, amelyek közeli rokonságot mutatnak a sztereotípiák kialakulásával is.

Ugyanakkor a sztereotípiák kialakulásának egyik forrását az ún. *attitűd*ben is kereshetjük, melyet az egyén értékítélet formájában fogalmaz meg egy – akár saját, akár egy másik – nemzettel szemben. Az attitűd kategóriája Herbert Spencer és Gordon W. Allport művei nyomán válik a tudományos gondolkodás részévé. (Lásd: CSEPELI 2005: 220–232.) Jelentése: stabil vonzalom vagy idegenkedés, pozitív/negatív viszonyulás személyekhez, helyzetekhez, eszmékhez, kialakult hajlam arra, hogy egy dolgot következetesen jónak vagy rossznak minősítsünk. Az attitűdök létét azzal magyarázzák, hogy a megismerés során nem lehet mindig minden ítéletet tapasztalatilag ellenőrizni: sémákra kell hagyatkoznunk. Az attitűdöknek konfliktusoldó és identitáserősítő jelentőségük is van, mert igazodást fejeznek ki a hasonló attitűdökkel rendelkező csoport normáihoz, azaz megkönnyítik az elfogadásukat bizonyos csoportokban.

A társadalom tagjai sztereotípiákat legfőképpen első találkozásokkor alkalmaznak, mivel ezek az észlelő számára lehetővé teszik, hogy a másik, ismeretlen személlyel szemben érzett bizonytalanságát gyorsan és egyszerűen csökkentse. A kutatások azt is bizonyították, hogy a sztereotip gondolkodás akkor is aktívizálódik, amikor az érzékelő nincs ennek tudatában.

A sztereotípiák kialakulásának egyik legismertebb útja egy csoporttag viselkedésének általánosítása más csoporttagok viselkedésére is. Ebben az esetben alátámasztó bizonyítékok hiánya, a korábban megtanult, öntudatlan meggyőződések erősíteni fogják a sztereotípiát.

Szerteágazó kutatás bizonyította, hogy az emberek többsége inkább negatív fényben látja a kisebbségi csoportokat, mint a többségieket. Az észlelők hajlamosak kapcsolatokat létrehozni olyan változók között is, amelyek igazából nincsenek is kapcsolatban és nem asszociálhatók egymással.

Az idegenek csoportjának tagjait (a Másikat) nemcsak hogy kevésbé kívánatos tulajdonságokkal ruházzuk fel, de ugyanakkor homogénebbnek is látjuk ezt a csoportot. Ennek eredményeképpen pedig azt is hisszük, hogy a legtöbb idegen csoporttag osztja az általunk ismert idegen tagok jellemvonásait, és emiatt a csoport-szintű sztereotípiák minden egyes csoporttagra is érvényesek. (Lásd ehhez: HUNYADI 1996.)

A saját csoport értékrendszere, ideológiája és céljai mindig befolyásolják a külső csoportokról szerzett információkat. Egy magas kognitív képességekkel rendelkező személy a külső csoportról differenciáltabb képpel fog rendelkezni, különféle, akár egymásnak ellentmondó tartalmakat is rögzíthet. Ezzel szemben, egy alacsony kognitív komplexitású személy a külső csoportot túlegyszerűsítve észleli, kevés tartalmat alakít ki róla, és hajlamos kedvező vagy kedvezőtlen általánosításra.

Le Vine és Campbell (idézi CSEPELI 2005: 479) kidolgozta az „általános autosztereotípiá” fogalmát, amely magába sűríti mindazokat a pozitívumokat, melyeket egy csoport önmagáról hisz. Az ennek megfelelő „általános heterosztereotípiá” pedig nem más, mint az idegenre vonatkoztatott negatív tulajdonságok rendszere.

Az autosztereotípiá része, hogy büszkék vagyunk magunkra, megbecsüljük önmagunkat és őseink hagyományait. Hűségesek, becsületesek, megbízhatóak vagyunk egymás között, de nem dőlünk be az idegenek fondorlatainak. Bátrak és haladó felfogásúak vagyunk. Megvédjük, ami a miénk, nem lehet minket kiforgatni abból, amit jogosan megszereztünk. Tisztességesek és becsületesek vagyunk. Békeszeretőek vagyunk, csak az ádáz ellenségeinket gyűlöljük. (Ez a tudattartam már önmagában is kognitív disszonanciát rejt.)

A heterosztereotípiá mindezek ellentéte, mindaz a rossz, amit az ellenfélként percipiált közösség tagjait jellemzi. Ők önzők és individualisták. A saját fajtájukat mindenkinél előbbre tartják. Összetartanak, másokat kirekesztenek maguk közül. Becsületesek bennünket, nem becsületesek. Erőszakosak, és a mi kárunkra akarnak terjeszkedni. Gyűlölködnek, velünk szemben különösen rosszindulatúak. Erkölcstelenek és becstelének.

Hunyadi György kutatásai (HUNYADI 1997) arra figyelmeztetnek, hogy a nemzeti jellegzetességek és a sztereotípiák összefüggnek egymással. A magyarok magukat egyeneseknek, becsületeseknek látják, ugyanez a tulajdonság román szemmel gögnek látszik. A románok magukat jámbornak és vallásosnak gondolják, a magyarok pedig babonásaknak látják őket, béketűrésük magyar szemmel gyávaságnak minősülhet. (Lásd erről LAJOS 2011.) Román szociológusok hipotézise szerint (lásd pl. a BĂDESCU–KIVU–ROBOTIN 2005-ös kötetét) a román–magyar viszony értékelésében markánsan eltér egymástól a kiegyensúlyozott és az etnocentrikus beállítottságú csoportok véleménye.

Ajtony Zsuzsa véleményét osztva az irodalomban megnyilvánuló sztereotípiák kapcsán arra figyelhetünk, hogy: „milyen az illető író és művének képe egy nemzetről vagy etnikumról; az adott kor sztereotípiáit használja-e fel vagy saját korának sztereotípiáit vetíti rá más történelmi korra; az író elfogadja-e ezt a képet vagy igyekszik ezt megcáfolni ellenpéldákkal; a mű mennyire aknázza ki ezt a képet és ezzel milyen hatást vált ki a befogadóban (ideologikus hatást, vagy esztétikai élményt)” (AJTONY 2011: 31).

Továbbra is fontosnak és megújuló tudományos eszmecserére alkalmasnak látszanak a következő kérdések: Milyen sztereotípiák jellemzik a népi önismeretet és másság-képet? Mi a szerepe és felelőssége a sztereotipikus gondolkodás vagy az árnyalt másság-kép terjesztésében az irodalomnak, művészeteknek? Milyen etnikai sztereotípiák jelennek meg az oktatásban? Milyen képet közvetítenek a Másságról az oktatott irodalmi szövegek? Milyen sztereotípiákat használ a média? Változik-e a XXI. században, és ha igen, hogyan, a mellettünk élő Másikról alakított kép? Milyen lehetőséget biztosít az imagológia a nemzetkép problémájának kritikai megközelítésére?

IRODALOM

- AJTONY Zsuzsa 2011. A nemzeti sztereotípiák – a gondolkodás segítői vagy gátjai? = *Tükörben*. Imagológiai tanulmányok (szerk. Tapodi-Pap). Kolozsvár
- BĂDESCU, Gabriel–KIVU, Mircea–ROBOTIN, Monica (szerk.) 2005. *Barometrul relațiilor etnice 1994–2002*. O perspectivă asupra climatului interetnic din România, EDRC, Cluj
- CSEPELI György 2005. *Szociálpszichológia*. Budapest
- GADAMER, Hans Gerog 1984. *Igazság és módszer*. Budapest
- HUNYADI György 1996. *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest
- HUNYADI György 1997. *A nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükre*. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=197-10ta-Hunyadi-Nemzeti>
- LAJOS Katalin 2011. Nemzetkép és frazeológia = *Tükörben*. Imagológiai tanulmányok (szerk. Tapodi-Pap). Kolozsvár

Imagology – An Ancient Practice Viewed from a New Aspect

Imagology is an interdisciplinary field of research indispensable for people living in multicultural environments. The mental picture created about the Other, which is closely connected with the image created of our own selves (as an individual or a group), manifested in everyday speech, in the language of the media, in political discourse or in works of art, has a significant influence on our day-to-day life.

Keywords: otherness, imagology, autostereotypes, heterostereotypes, ethnocentricity